

ingev.

Vlaamse Miniaturen

1404-1482

Onder leiding van Bernard Bousmanne et Thierry Delcourt

Catalogus onder redactie van
Ilona Hans-Collas, Pascal Schandel,
Céline Van Hoorebeeck en Michiel Verweij

Nederlandse versie onder coördinatie
van Ann Kelders en Michiel Verweij
met medewerking van Charlotte Belayew

Bibliothèque nationale de France / Koninklijke Bibliotheek van België

De Meesters van Guillebert de Mets

De Meesters van Guillebert de Mets waren in de periode 1415-1450 zonder twijfel een van de boeiendste groepen verluchters in de Zuidelijke Nederlanden. In tegenstelling tot de Goudrankenmeesters, die de markt overspoelden met hun producten en steeds dezelfde composities herhaalden, werkten zij eerder kleinschalig, voor een exclusieve en veeleisende klantenkring uit de bovenste lagen van de Bourgondische maatschappij (III. 89). Ze beperkten zich niet tot de decoratie van getijdenboeken, maar aarzelden niet om literaire of theologische teksten te verluchten en legden daarbij een zeldzame vindingrijkheid aan de dag. Na het pre-Eyckiaans intermezzo van de jaren 1400 markeerde hun werk, net als dat van de Goudrankengroep, een sterke terugkeer van de Parijse invloed in Vlaanderen. Dit vertaalde zich echter niet zozeer in de stijl als wel in de overname van composities.

Zowat een eeuw geleden slaagden Paul Durrieu¹ en Friedrich Winkler er onafhankelijk van elkaar in de grote lijnen van een kunstproductie te definiëren die ze aanvankelijk als het werk van één meester beschouwden. In twee studies uit 1911 en 1915 en in zijn latere standaardwerk over de

Vlaamse miniaturen uit 1925 groepeerde Winkler een corpus van een twintigtal handschriften rond deze miniaturist(en).² Hij stelde voor om deze te noemen naar de kopiist Guillebert de Mets, voor wie hij op zijn minst twee belangrijke werken had geïllustreerd: een verzamelbundel van literaire teksten met de beroemde *Description de Paris*, waarvan de Mets zelf de auteur was (Brussel, KBR, ms. 9559-64), en de *Decamerone* in de Parijse Bibliothèque de l'Arsenal (ms. 5070), die wellicht voor Filips de Goede werd vervaardigd. In beide handschriften onthult een colofon zijn naam. Dit is echter niet het geval in de andere handschriften, die evenwel – dit keer op basis van stijlkenmerken – kunnen worden toegeschreven aan hetzelfde duo: de verzamelbundel in Brussel die een *Epistre d'Othéa* van Christine de Pizan en een *Chronique de Flandre* bevat (KBR, ms. IV 1114), een *Roman de Mélusine* (Parijs, BNF, ms. fr. 12575) en de *Cité de Dieu* van Gui Guilbaut (Brussel, KBR, mss. 9005-9006).

De bijzondere levensloop van Guillebert de Mets is niet alleen op zichzelf beschouwd de moeite waard, maar is ook interessant omdat zijn carrière verweven is met die van de

gelijknamige verluchters. In 1841 trof Gachard zijn naam aan in een rekening uit 1431 van de algemene ontvanger voor de levering van twee handschriften aan de hertog van Bourgondië.³ Vanaf het moment dat zijn *Description de Paris* ontdekt en uitgegeven werd (Brussel, KBR, ms. 9559-64), kreeg deze prominente burger uit Geraardsbergen een bijzondere plaats toebedeeld in de Franse historiografie.⁴ Men dacht toen nog dat hij een uit Metz afkomstige Duitser was. Pas in 1912 werd zijn ware identiteit uiteindelijk onthuld in een fundamenteel artikel van Victor Fris.⁵ Een recente studie op basis van nieuwe gegevens uit de Geraardsbergse archieven nam zijn professionele loopbaan onder de loep.⁶ Daaruit bleek dat als Guillebert de Mets inderdaad lange tijd in Parijs heeft verbleven, zoals in de literatuur algemeen aangenomen werd, dat dan alleen in de periode 1407-1419 kan geweest zijn. Waarschijnlijk woonde hij niet continu in Parijs en verbleef hij met tussenpozen weer in Vlaanderen. Zo werkte hij eind 1413 als bode voor Jan Utenhove, grafelijk ontvanger van Vlaanderen (onuitgegeven). Vermoedelijk schreef hij in zijn Parijse jaren de *Sidrac* (Den Haag, KB, ms. 133 A 2), die verlucht werd door een Parijse miniaturist, een navolger van de Meester van de Apocalyps van Jean de Berry. In dat handschrift noemt Guillebert zichzelf in een colofon librariër van hertog Jan zonder Vrees (*libraire de mons. le duc Jehan de Bourgoingne*). Was zijn lot dan verbonden aan dat van deze vorst? In elk geval dook hij eind 1419, na de moord op de hertog te Montereau, weer op in Geraardsbergen en onderhield er contact met het hof van de Bourgondische hertog. Zo vertegenwoordigde hij zijn stad in 1431 op het huwelijk van André de Toulangeon, raadsheer van Filips de Goede in Brussel (onuitgegeven). Guillebert zelf huwde met Mergriete de Lompere, dochter van een plaatselijke schepen, trad toe tot de stedelijke magistratuur en bekleedde er meermaals de ambten van gezworene, schepen en ontvanger. Hij woonde in een herberg die in het centrum van Geraardsbergen lag en gaf er onderdak aan prestigieuze gasten die op doorreis waren, zoals Diederic de Coninc (Thierry le Roy) (onuitgegeven), rekwestmeester en raadsheer van Filips de Goede, of Andries van Dowaii

(Andrieu de Douai), raadsheer en procureur-generaal van Vlaanderen. Hij organiseerde er soms ook de banketten ter gelegenheid van de jaarlijkse goedkeuring van de stadsrekeningen. Uiteraard werd in deze herberg ook onderhandeld over het kopiëren en verluchten van manuscripten. Niet toevallig droeg zijn herberg een uithangbord met het Scilt van Vranckericke. De Fransgezinde gastheer was blijkbaar zijn jeugdijaren in Parijs nooit vergeten. We kunnen ons dus ook afvragen of hij in de Franse hoofdstad niet in contact gekomen was met de miniaturisten die later naar zijn naam werden genoemd en daar een samenwerking was begonnen. Want, zoals vermeld, onderging deze groep verluchters immers duidelijk de invloed van de Parijse miniatuurkunst.

Het is in elk geval opvallend dat zowel de schrijver als de miniaturisten van de groep de Mets zich thuisvoelden in een overwegend Bourgondisch netwerk met de hertog als centrale figuur. De *Decamerone* van het Arsenal en de bundel met de *Description de Paris* behoorden al voor 1467 tot de Bourgondische Librije. De Statuten van de Orde van

◀ ILL. 89

Kruisiging met schenkster in de marge; de bronzen slang.

Getijdenboek ten gebruike van Rome (met kalender van Geraardsbergen). Bologna, BU, ms. 1138, ff. 25v-26r.

▶ ILL. 90

Adam en Eva; in de marge het wapen van Godevaert de Wilde, de opdrachtgever.

Lambertus van Sint-Omaars, *Liber floridus*. Parijs, BNF, ms. lat. 9675, f. 8r.

▲ ILL. 91

Daniel in de leeuwenkuil, met opdrachtgever Daniel Rym.

Meesters van Guillebert de Mets, *Getijdenboek voor onbekend gebruik*. Baltimore, WAM, ms. W 166, f. 168v.

het Gulden Vlies in Den Haag (KB, ms. 76 E 14) dragen het wapen van Filips de Goede. Wellicht werd ook de illustratie van het *Brevier van Jan zonder Vrees* (Londen, BL, ms. Harley 2897) voor hem voltooid door een van de verluchters van de groep de Mets.⁷ Hoge hertogelijke ambtenaren vertrouwden hen hun meest kostbare boeken toe, zoals bijvoorbeeld Gui Guilbaut,⁸ de eerste rekenmeester van de Rekenkamer, lid van de Hertogelijke Raad en tesorier van het Gulden Vlies. Ook Godevaert de Wilde, Algemeen Ontvanger van Vlaanderen en Artesië⁹ liet op zijn minst vier boeken verluchten door een van de anonieme miniaturisten uit deze groep (ill. 90). Deze verluchters illustreerden verder een getijdenboek voor de Gentse patriciër Daneel Rym (Baltimore, WAM, ms. W 166) (ill. 91), voor de Oudenaardse familie Van der Meere (Parijs, BNF, ms. n.a.l. 3112) en voor de abdis van Sint-Gertrudis te Nijvel, Mergriete van Gavere-Schorisse, die uit een adellijke familie van het Land van Aalst stamde (Brussel, KBR, ms. IV 1113). Tenslotte dient men niet te vergeten dat zich onder hun cliënteel ook opdrachtgevers uit Doornik bevonden (Parijs, BNF, ms. fr. 12575). Guillebert

de Mets kan deze verluchters dan wel in contact gebracht hebben met leden van het hoge Bourgondisch milieu, zelf genoten ze dus alleszins voldoende bekendheid om een eigen cliënteel op te bouwen.

Een systematisch onderzoek naar het oeuvre van de Meesters van Guillebert de Mets doet steeds weer de vraag rijzen naar de oorsprong en de evolutie van hun stijl. Er is een voorloper te herkennen in de verluchter van het *Getijdenboek van Jan zonder Vrees* (Parijs, BNF, ms. n.a.l. 3055), een zeer getalenteerd vakman die uitmuntte in het modelleren van zijn figuren. Hij gaf de kledij monumentale plooien en hoogde de gelaatskleuren op met melkachtig wit, die zo een schittering kregen, een procédé dat zijn opvolgers niet hebben aangevend.¹⁰ Het feit dat deze pionier al vóór 1414 samenwerkte met de Doornikse verluchter Jean Semont (cf. Parijs, BNF, ms. lat 1364) in een getijdenboek ten gebruik van Atrecht (New York, PML, MS M. 439; zie ill. 6) maakt het probleem van de oorsprong van de stijl nog ingewikkelder: ontstond die in Gent, in Doornik of elders? Ook de opdeling van de handen binnen de groep is een delicate kwestie: men telt er twee in de *Decamerone* en eenzelfde aantal in de *Cité de Dieu* van Gui Guilbaut en de *Roman de Mélusine*. Een stijl lijkt dominant, namelijk die van hand A in de *Decamerone*¹¹, die we ook aantreffen in de *Roman de Mélusine*, in de Brusselse bundel (KBR, ms. 9559-64) of in de boeken van Godevaert de Wilde. We zouden deze kunnen beschouwen als de stijl van de belangrijkste verluchter, een referentie- en ankerpunt voor de stijl van de andere meesters. Het is ook niet altijd gemakkelijk om een onderscheid te maken tussen de stijl van de de Metsgroep en de stijlen die eruit voortvloeiden, in het bijzonder die van de Meester van de Privileges van Gent en Vlaanderen.¹² De *Legenda aurea* van Arundel (Castle) is bijvoorbeeld een overgangswerk, een late productie van de de Metsgroep of het werk van een navolger. Hetzelfde geldt voor het *Getijdenboek van Margareta van Gavere-Schorisse* uit 1445 of voor het *Brevier van Geraardsbergen* dat uit het midden van de 15de eeuw dateert (Denée, AM, ms. F^o 3/3). Beide onderscheiden zich duidelijk van de dominante de Metsstijl. Verder onderzoek moet ons toelaten de stijl van de verschillende handen te definiëren in een corpus dat nu al meer dan veertig manuscripten telt.

We kennen dus een groot aantal verluchte boeken dat aan deze groep wordt toegeschreven, we onderkennen het belang van hun oeuvre en we hebben enkele prominente opdrachtgevers geïdentificeerd. Toch zijn onderzoekers er nog niet in geslaagd om de Meesters van Guillebert de Mets te identificeren of hun productiecentrum te lokaliseren. De aanwijzingen in teksten, de namen van de verluchters met wie ze samenwerken en de kennis van de opdrachtgevers: al deze gegevens wijzen in verschillende richtingen en schijnen elkaar zelfs tegen te spreken. Twee steden komen in aanmerking: Doornik en Gent, met een voorkeur voor de laatste, zoals Maximiliaan Martens heeft aangetoond.¹³ Tal van argumenten die hij aanhaalt wijzen in de richting van deze

stad. Daarbij voegen zich nog de bevoorrechte banden die de librariër Guillebert de Mets onderhield met de ‘rebelse stad’ waarvan hij een buitenpoorter was (onuitgegeven).¹⁴ Hij vertegenwoordigde er meerdere keren de stad Geraardsbergen: zo onderhandelde hij in 1430 met de Gentse schepenen over de opstand in Geraardsbergen en woonde hij er het huwelijksfeest bij van de dochter van de Gentse pensionaris Lodewijk van den Hole. Niets wijst er echter op dat Guillebert soortgelijke relaties onderhield met Doornik. Deze stad behoorde bovendien niet tot het Bourgondische domein en bleef gedurende de 15de eeuw nog altijd duidelijk Frans.

Al deze achtergrondinformatie laat ons wel toe een relatief nauwkeurig profiel van de Meesters van Guillebert de Mets te schetsen. De volgende stap is een voorstel van identificatie met gedocumenteerde kunstenaars. In een kritische recensie van het boek van Gregory Clark over de Meester van de Privileges van Gent en Vlaanderen heeft Dominique Vanwijnsberghe in 2002 de namen van twee verluchters gesuggereerd die in Doornik werden gevonden, *Johannes Ramon l'aisné* en *Jean Ramon le Jeune*, vermoedelijk zijn zoon. De eerste werd er meester in 1432, de andere in 1454.¹⁵ Het profiel van *Johannes Ramon l'aisné* is bijzonder interessant omdat er in 1436 een naamgenoot gesignaleerd werd in Gent, die daar een *demy temps* (waarschijnlijk een brevier) verluchtte voor Isabella van

Portugal, de hertogin van Bourgondië. Deze dubbele aanwezigheid in Gent en Doornik en de hoge maatschappelijke status van de opdrachtgeefster stemmen relatief goed overeen met het werkterrein van de Meesters van Guillebert de Mets en de Meester van de Privileges. Vervolgens ontdekte Erik Verroken in de Gentse archieven nieuwe documenten over de schilder Johannes Ramont, die vanaf 1418 in Gent vermeld wordt en te identificeren is met *Johannes Ramon l'aisné*.¹⁶ Tenslotte werd diens naam heel recent nog gesignaleerd door Jacques Paviot.¹⁷ Daardoor kunnen wij de eerste vermelding van de activiteit van de verluchter tot in 1413 terugbrengen: deze *alumineur d'or et d'azur* werd er betaald door de Algemene Ontvanger van Vlaanderen voor het schilderen van vierhonderd initialen en twee miniaturen in een getijdenboek dat toebehoorde aan Michelle de France, dochter van de Franse Koning Karel VI en de eerste echtgenote van Filips de Goede, die toen in Gent resideerde. Als we *Johannes Ramont/Johannes Ramon l'aisné* willen identificeren met een van de anonieme verluchters, dan zou dat uiteraard met een van de Meesters van Guillebert de Mets zijn, terwijl *Jean Ramon le Jeune* eerder overeenstemt met het profiel van de Meester van de Privileges. Deze hypothese zal ten gronde uitgewerkt worden in een monografie die op dit moment in voorbereiding is.

Dominique Vanwijnsberghe – Erik Verroken

1 Durrieu 1921, p. 15-16, 42-43, pl. IV-V.

2 Winkler 1911; Winkler 1915 en Winkler 1925, p. 29-30.

3 Gachard 1841, p. 275.

4 Le Roux de Lincy 1855.

5 Fris 1912.

6 Somers 2002.

7 Clark 2008.

8 Hulin de Loo 1911a.

9 Nys et Livois 2002. Over deze

handschriften, zie LDB-II 2003, p. 145-150 en Van Hoorebeek ***.

10 Vanwijnsberghe 2007a.

11 Parijs, Arsenal, ms. 5070, ff. 29v, 34v, 37r, 40v, 43v, 97r, 103v, 104r, 108v, 116r, 120r, 132v, 137v, 150v, 170v (acanthen in de marge), 173v, 195r, 197v, 201r, 204r, 208r, 211v, 215v.

12 Clark 2000.

13 Martens 2002.

14 Een buitenpoorter was een burger die niet in de stad woonde maar toch het poorterschap van die stad bezat.

15 Vanwijnsberghe 2001b.

16 Verroken 2007, p. 234-238.

17 Paviot 2009, p. 413 n. 3.

10 Boccaccio, *Decamerone*, Franse vertaling door Laurent de Premierfait

Geraardsbergen (tekst), ca. 1430-1440 • Perkament, iv + 395 ff., ca. 415 × 300 mm, 100 miniaturen • Herkomst: Filips de Goede
Parijs, Arsenal, ms. 5070

Nadat hij eerder al de *De casibus virorum illustrium* vertaald had, begon Laurent de Premierfait in 1411 op verzoek van hertog Jan van Berry met de vertaling van Boccaccio's *Decamerone*, een op dat moment minder bekend werk van deze Florentijn, waarbij hij vertrok van de Latijnse versie van Antonio van Arezzo. In 1418 werd een exemplaar van deze vertaling, verlucht door de Meester van de Cité des dames, voltooid voor hertog Jan zonder Vrees (Vaticaanstad, BAV, ms. Pal. lat. 1989). Dit handschrift diende als model voor het hier getoonde exemplaar van de *Decamerone*, geheel gekopieerd door Guillebert de Mets, die aan het eind van de inhoudstafel signeerde: 'explicit la table du transcrivain Guillebert de Mets, hoste de l'Escu de France à Gramont'. Archiefonderzoek in Geraardsbergen heeft nieuw materiaal over Guillebert de Mets aan het licht gebracht. Hij werd geboren rond 1390-1391. Vanaf 1420 verschijnt hij geregeld in de bronnen en hij moet gestorven zijn tussen 1436 en 1439. Hij was een notabele, stond dicht bij de hertog van Bourgondië, was zeer actief in het boekenmilieu

en hield een herberg open. Er zijn wel meer gevallen bekend van herbergiers die tegelijk boekhandelaar waren en de vermelding 'hoste de l'Escu de France' was een soort reclame voor zijn atelier. Guillebert de Mets zou het exemplaar van Jan Zonder Vrees ontvangen hebben om er een kopie van te maken, mogelijk voor Filips de Goede, al ontbreekt diens wapen. Misschien wilde de hertog een exemplaar in een beter leesbaar schrift, de Bourgondische *bastarda*, met kleuriger miniaturen die ook beter aangepast waren aan de smaak van het moment; misschien wilde hij eenvoudigweg beschikking hebben over deze tekst in een andere residentie. Zich baserend op de eerste miniatuur, die een soort dedicatie bevat met daarin een abt, opperde Marie-Hélène Tesnière evenwel de hypothese dat dit handschrift voor de abt van Geraardsbergen zou zijn gemaakt, voor wie De Mets al eerder gewerkt had. Adriaan de Kimpe, abt van de Geraardsbergse abdij sinds 1440 en protegé van Filips de Goede, zou het handschrift dan in 1441 geschonken hebben aan de hertog, die toen de abdij bezocht.